

MATS TRAADI AJALOOPANORAAMID

Mats Traat. Tule rüütamine. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010. 94 lk.

Nagu teada, on traat venitatud, peeneks niidiks tõmmatud metall. Traat on just nimelt peen, vastasel juhul oleks ta tross või latt. Esimesed sõnad, mis traadi iseloomustamiseks pähe kargavad, on peen, painduv, tehniline, mõlemast otsast terav ja valus. Mats Traati ega tema luulet loomulikult niiviisi paari omadussõna ega lausega defineerida pole võimalik. Jätan siinkohal kõrvale kahtluse, kas see on üldeldse päriselt võimalik. Aga nimi on kõnekas ja kirjaniku õnn, kui nimele iseloomulik sobitub ka ta loominguga ja stiiliga. Mats Traat on olnud luuletajana peen ja pingul juba pool sajandit. Luuletada pool sajandit! Mis sund või äng, jõud või kirk see on? Siia kõrvale lisada pole vist kedagi peale Hando Runneli. Samal kümnendil sündinud siiani avaldavaid proosakirjanikke (Traat nende seas) võib mõnevõrra rohkem loetleda, aga on loomulik, et neidki jääb üha vähemaks. Ja siiski ei ole Mats Traat

ikka viimseni pingul, ka mitte „Tule rüütamises”, tema seni viimati ilmunud luulekogus. Näib, et Traat võib pingutada ja venida veel pikemaks ja peenemaks. XXI sajand on toonud temalt kümnekond luulekogu ja kuuldavasti tuleb lisa. Mats Traadi luulekeel on endistviisi paindlik, uuenduslik, sõnamängulustlik ja ruumikas. Siin pole tunda pinget ega härra mõrumannilikku kangutust (kes Aapeli „Üle linna Vinskis” hambad ristis, rõõmutult ja jonni pärast, sest midagi paremat polnud teha, „kirrjutas ja kirrjutas”). Pigem võib tajuda õige sõna ja mõtte leidmisest saadud lohutust ses ajas, kuhu Mats Traadi mõõtu mees justkui kuulub ega kuulu ka. Ehk on see rohuks päriskibeduse, mõrumanniliku haige meele vastu, kui meie päevil enam mõistusest, aateist ja headusest, usust, lootusest ning armastusest ei piisa ellujäämiseks, kui mure ja hool nüri ning vaimuvaba, tarbimise ja mälumise pärast paneb peaaegu päriselt distantseeruma, vastanduma, otsima minevikust pelgupaika.

2010. aastal ilmunud kaheosaline „Tule rüütamine” paneb küsima, kuhu, missugusesse aega Mats Traat siis õigupoolest kuulub? Kas pole ta üksildane ajarändur, kes uitab korraga mitmes ajas, kuid ei kuulu päriselt kuhugi? Muidugi harrastas Traat aja- ja ruumihüppeid juba varasemateski kogudes. Seetõttu võib küsida, milles seisneb „Tule rüütamise” uudsus, kas pole ajarännud antiigist tänapäevani ja vastupidi erinevate peatustega siin ja seal Traadil juba vana võte? Käesolevas kogus on aga vähemasti esimese osa trumbiks Traadi võime olla korraga mitme aja kroonik ning mitme paiga kaardistaja. Traat fikseerib laiu panoramaakaadredeid, see võimaldab ühele pildile jäädvustada 1781. aasta Firenze õukonnaballi tegelased ja puupööraga paklastes pükstes vanavanavanaisa Kuudse talus. Kõik on omavahelistes ajalikes seostes. Meisterlik sõnaseade muudab pildid ruumiliseks. Osava navigeerimise tõttu ajas ja ruumis on põnevam „Tule rüütamise” esimene osa, kus Traadi hüpped lähemale ning kaugemale ajalukku ja iseenda pere minevikku on mänglevad ja kerged. Lausa imekspandav on Traadi lihtsus ja loogilisus, millega ta neid sooritab, neist ei paista ülemäärast vaimumusklite pingutust. Jah, Mats Traat osutub siin hea tehnikaga nõtkeks mitmevõistlejaks. Antiigist on jäänud ka maadlus. Algu poisikesena oli paljulubav:

„olin üksteist vana / ostsin lõunavahel / Otepää raamatukauplusest / kreeka-rooma maadluse / võistlusmäärused // karja juures / kuusiku kohinas / käo kukkumise saatel / silme ees suured eeskujud / Palusalu Kotkas / harjutasime / naabripoisiga / võtteid heiteid silda / rangelt määruste järgi // et hiljem eluaeg / maadelda / Nihiliga // mis ei tunnista määrusi / viiki / seljatamist // ammugi vana Kreekat ja Roomat” (lk 43).

Eluaegne maadlus Nihiliga on tähendanud kahtlemata kaotusi ja

traumasid, tarvidust luua pidevalt ise reegleid ja määrusi. Kuid rassimise tulemus väärib võidupärga, sest lugeja saab nüüd Traadi luules nautida tabava keelega ajalookommentaatorit, kes annab edasi detailirohkeid ja tööpäraseid minevikupilte. Nagu „Harala elulugudes”, näeme siin konkreetseid inimesi elamas ja tegutsemas, kuuleme neid kõnelemas. Ehkki luulekogu ei ole ajalooõpik ja kindlasti ei taotle seda ka „Tule rüütamine”, trügib vägisi pähe mõte, et nõndamoodi lugude ja seoste kaudu võiks hea õpetaja seda ainet ka koolis õpetada. Lasta aegadel ja inimestel kõneleda, mitte pudistada purukuivi fakte. Ei teki kahtlustki, et see oli just nõnda: „Millest mõtles Lenz / Tartu uut raekoda vaadates? // Kas et: / muna tõmbim ots / meenutab romaani / teravam gooti kaart –” (lk 11).

Näib jah, nagu oleks Mats Traat unistavat Lenzi, uisutamisest õhetavate põskedega Bornhöhed ja kartulinina ning rõugearmidega Mozartit just äsja kohanud või siis sõitnud 1934. aasta heinalõhnasel suvehommikul Eesti tollase haritlaskonnaga rongis Pukast Tartu poole. Kõik mainitud ja paljud teised tegelased luulekogus on tööpoolet nagu Traadi kaaslased ja kaasaegsed ning neid näib leiduvat tal igas ajastus.

Või kas ei võinud Mats Traadi isa lausuda kõrtsis just selliseid sõnu: „*me ei vahi tan kroonu aast / ütleb isa kirjutajale / serbä põhi pääle / nakame minemä*” (lk 30).

Üha enam, kogu-kogult on Traadile ka luules tähtis ta oma pere lugu, tema enese minevik, aina olulisemaks saab just isa kuju, üha armsamaks vanad isaaegsed teed. „Tule rüütamise” rosinaks on ilus minevikuvaateline tsükkel kolmest lapsepõlvejärvest. Seal on soojust ja kodusust, peremehetunnet ja lõputut väärikust. Siinkohal tekib paralleel Heino Kiigega, kelle teosed „Kõndes” ja „Kuresaapad” kannavad

samalaadset meeleolu. „Tule rüütamises” on tähtis osa tekstidel, mis tulvil nostalgiat, määratut rahulolu ja turvatunnet, poisipõlve igatsusi: „märtsihommiku kirkas päikeses / läksin kooli üle kahe järve / suu ees ema kootud sall / meeled kinni *Kapten Bontekoe laeva-poistes* / vihik joonistatud täis / ererohelisi palme / Lõunamere rannal” (lk 39).

Üsna lühikese ajahüppe teeb Traat „Tule rüütamise” teises osas, sest just siin leiavad kajastamist lähiminevik ja tänapäev. Ikka ja jälle kirjutab ta meie aja laudast või tallist, kus kõik see kirju issanda loomaaed koos ning mida sõnnikust puhtana hoida ei suuda. Kustumas näikse olevat Mats Traadi tahe kaas-aega mõista ja sinna kuuluda, see on ju võimatu, kui „Augeiase tall on ligemal kui Jumala riik // härjad mõirgavad ähvardavalt nõuavad sööta / pasandavad palju vastutustundeta....” Ning mis siis parata, kui „aeglasel loiu vooluga jõed / ei uhu lautu puhtaks – // Eestis luhtuks Heraklese vägitöö” (lk 63).

Ammu on teada Mats Traadi põiked antiiki, tolle aja kangelaste teod ja mõtted on talle läbi ja lõhki tuttavad ning sobivad endiselt ka tänase päeva iseloomustamiseks.

Luulekogu teises osas on Mats Traat kibe ja kriitiline, väsinud ning irooniline. Pessimistlikust ringist ei välju ta hetkekski. Mured on samad ja teemad tuttavad juba mitmetest eelmise sajandi viimasel ja käesoleva esimesel kümnendil ilmunud kogudest. Sotsiaalkriitilised tekstid olid ehk kõige krõbedamad ja lajatasid valusamini 2004. aasta kogus „Turg ilma Sokrateseta”. Suurem osa „Tule rüütamise” teise osa luuletusi on kirjutatud viimasel kahel küm-

nendil. Läbi jookseb ikka sama pettumus ajas, ühiskonnas ja inimestes. See muutub kohati väsitavaks, hakkab painama ja iseenda ideele vastu töötama, ehkki kujundid on endiselt leidlikud ning sõnamäng nauditav: „vappub omakasuorgasmis / valitsuse liige // maha looderdatud lootused lahtuvad / tõuseb valskusrõhk // jõehobu trügib eestlaseks / kamm on tihe kinnitab ametiisik / kahtlematult ööpäevaringselt / ei pääse tingki läbi” (lk 62).

Luulekogu viimase noodina jääb Mats Traadil kõlama ikkagi melanhoolne minevikuihalus ja „kohamuistendite kevadkohin”.

„Tule rüütamise” lugemine nõuab keskendumist ja meeleepingutust. Siiasinna ajalukku põikamine on vahepeal tuntav lausa füüsilise jõupingutusena ja võtab ka kõige treenitumad võhmale. Siis tulebki puhata, sest kindlasti pole „Tule rüütamine” kogu, mida kiiresti lugeda, neelata ja järgmisel hetkel unustada. Laiad panoraampildilised luuletused tagavad tõelise elamuse ja meeleülenduse. On tekste, mille puhul ei pääse kardetavasti mõne hingelihase katkemisest.

Mats Traadi kohta on keeruline öelda midagi sellist, mida poleks varem öeldud. Mida öelda laia jõe või kõrge mäe kohta, kui võimas vaatepilt paneb hoopis vakatama?

Traat seisab kõrgel, ta näeb sealt kaugele. Kes vaatab nii kõrgelt, näeb palju meeliülendavat, aga paraku ka tillukest ja tühist.

VERONIKA KIVISILLA